

СЕМАНТИЧКА КАТЕГОРИЈА 'ГРАДАЦИЈА': ОПСЕГОТ НА ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЈА ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО ПОЛСКИОТ ЈАЗИК

Зузана Тополињска
МАНУ, Скопје
ztopolin@on.net.mk

Семантичката категорија 'градација' спаѓа во тие ретки категории што функционираат и на ниво на пропозиција и на ниво на нејзините аргументи. Како површински експоненти на оваа категорија се јавуваат прилози и придавки, а предмети на евалуација, соодветно, се конститутивните членови на пропозицијата и на нејзините аргументи. Словенските јазици ја наследиле „класичната“ семантичка парадигма составена од три компоненти: позитив, компаратив, суперлатив и ги адаптирале нивните површински експоненти на постоечките граматички модели. Во текот на развојот на овие јазици се појавиле нови типови градациска евалуација. Меѓу нив внимание привлекуваат конструкциите што го поврзуваат средството за градација со неговата идна примена. Тие се присутни во двата анализирани јазици, но повеќе се употребуваат во македонскиот и во неговото мултилингвално опкружување. Оттука следува дека одговорот на проблемот искажан во насловот е во корист на македонскиот јазик.

Клучни зборови: пропозиција, аргумент, позитив, компаратив, суперлатив

THE SEMANTIC CATEGORY 'GRADATION': THE EXTENT OF ITS GRAMMATICALIZATION IN MACEDONIAN AND POLISH

Zuzanna Topolińska
MANU, Skopje
ztopolin@on.net.mk

The semantic category of gradation belongs to the rare categories functioning both at the level of proposition and its arguments. Its surface exponents are adverbs and adjectives, the objects of the evaluation are appropriately constitutive members of propositions and their arguments. The Slavic languages inherited the "classical" semantic paradigm of three components: positive, comparative and superlative and adapted their surface exponents to their evolving grammatical models. The development of these languages brought about some new semantic types of gradient evaluation. The constructions that attract attention are those which link the means of evaluation with its future planned application. They are present in both analyzed languages, but are more frequently used in Macedonian and its multilingual environment, hence the answer for the problem stated in the title of the paper is in favor of Macedonian.

Key words: proposition, argument, positive, comparative, superlative

Градацијата е една од малкуте т.н. граматички (односно делумно граматикализирани) категории, која функционира како на ниво на пропозицијата така и на ниво на аргументот. Друга таква категорија е категоријата ‘број’ односно ‘количество’; не би требало да нè чуди врската меѓу двете категории бидејќи и двете утврдуваат вредности на параметрични скали.

Објектите кои се подлагаат на градација се од два типа:

- а. референти на конститутивните членови на пропозицијата, и
- б. референти на конститутивните членови на аргументите.

Тие се оценуваат според вредноста на нивните параметрични особини, како на пр. времето, динамиката, темпото, просторниот распоред и сл. во однос на пропозицијата, или големината, бојата, сетилните впечатоци во однос на аргументот.

Моделот на пропозицијата е концентричен, со конститутивниот член (во понатамошниот текст: КЧ) во центар и аргументите распоредени околу него според нивните семантички улоги; моделот на аргументот е линеарен со тенденција КЧ да стои на крајот на низата.

Градацијата имплицира споредба. Индоевропските јазици наследиле трикомпонентна семантичка парадигма на градација составена соодветно од три оценки на релативен интензитет на градираната особина. Традиционалната латинска граматика трите компоненти ги именува соодветно како позитив, компаратив и суперлатив. Позитив е практично рамен на констатацијата дека во семантичката структура на КЧ постои соодветен параметар во неговата просечна вредност карактеристична за дадената класа објекти. Компаратив е резултат на споредба на два објекта од градираната класа и укажува на објектот со повисока вредност на особината. Суперлатив е резултат на споредба спроведена во граници на даденото¹ множество градирано објекти и укажува на оној со највисока вредност на особината. Значи, ако имаме пред нас три објекти од градираната класа и оценуваме нивна димензија, можеме да констатираме дека еден е мал, вториот помал, а третиот најмал од трите. Сепак, ако во однос на иста особина градираме некои два објекта и оцениме дека едниот е помал од другиот, тоа уште не значи дека и двата, во рамките на својата класа, се мали. Значи, трикомпонентната парадигма на оценувани вредности не е апсолутна, а релацијата меѓу компаративот и позитивот зависи најчесто од т.н. *tertium comparationis* (Wierzbicka 1972: 71–92).²

¹ Под даденото множество се подразбира именувано множество, познато од контекстот или од ситуацијата.

² Гроховски (Grochowski 2018) дава интересен преглед на семантичките ограничувања кои ја блокираат градациската парадигма.

Одделните индоевропски јазици со текот на времето различно ја доградувале и ја разградувале наследената трикомпонентна парадигма. На почетокот парадигмата се однесувала само на немотивирани придавки и прилози, а површинските маркери имале карактер на морфолошки афикси; сепак, се појавувале и бројни суплетивни форми, кои ја компликувале ситуацијата, сп. ги полските примери како *dobry ~ lepszy, zły ~ gorszy, duży ~ większy...*; од гореспоменатите разбирливи причини најмногу површински измени трпел компаративот.

Во македонскиот јазик, согласно со општата еволутивна тенденција на јазиците од т.н. балканска лига, површинските показатели на наследената градациска парадигма биле пренесени во статус на препозитивни афикси (Илиевски 1988), *ѝо* за компаратив и *нај* за суперлатив, па сме добиле низи како *добар, ѝодобар, најдобар; добро, ѝодобро, најдобро; мал, ѝомал, најмал; малку, ѝомалку, најмалку*, и сл.; ова правило нема исклучоци и важи дури и за предлошки адвербијалии како *наџоре, ѝонаџоре, најнаџоре, најрег, ѝонајрег, најнајрег*, и сл. Необично широката дистрибуција на македонското *ѝо* и *нај* наоѓа потврда и во колоквијалните именски деривати како *ѝој е ѝомајѝор од мене* или *ѝи си најјунак од сиѝе нас*, и сл. Неретко истите маркери можат да се употребат и за деривирани придавки, сп. *ѝоуѝлашен, најнаџласен...*, и сл. Македонскиот компаратив најчесто регува именски синтагми со предлозите *од, оѝколку...*, додека суперлативот бара присуство на синтагми со предлозите *меѓу, срег/среге...* или контекст кој на друг начин експлицитно го именува даденото множество.

Во полскиот јазик, во рамките на наследената парадигма, ситуацијата на површината на текстот личи на наследената словенска: маркер на суперлативот е префиксот *нај-*, додека маркерот на компаративот е суфиксот *-ѝ < *-ѝѝ-*, чие присуство предизвикува измени во претходната коренска морфема, мотивирани со палатализација. Сепак, со појавувањето на мотивирани десупстантивни и девербални придавки и прилози, како и адвербијалии од различен тип,³ ситуацијата се менува. Имено, во функција на компаративни маркери се појавуваат прилошки компаративи како *więcej, dalej...*, односно *bardziej*, сите во смисла на ‘повеќе’, сп. *Proces posunął się dalej, niż myśleliśmy*. ‘Процесот отиде подалеку од што мислевме’; *Jan jest bardziej przestraszony, niż zadowolony*. ‘Јан е повеќе исплашен одошто задоволен’, и сл. Карактеристичен експонент кој воведува именски синтагми регирани од компаратив е *niż*, сп. *On jest głupszy niż ty*. ‘Тој е поглупав од тебе’; *To było gorsze niż myślałem*. ‘Тоа испадна (беше) полошо од што мислев’, како и во: *Raczej z tobą bym współpracował niż z nim*. ‘Повеќе би соработувал со тебе отколку со него’ и сл.

Со време и во двата јазика почнуваат да се појавуваат и нови типови градациски оцени. Така на пр. посебно се оценува адекватноста на

³ Под адвербијалии тука подразбираме предлошки конструкции за локација во простор, како на пр. *наџоре, налево, одзади* и сл.

градираниот објект во однос на намената што го чека. Во полскиот јазик, почнувајќи од XVII век се појавува адвербијалниот маркер *zbyt* ‘повеќе отколку што е потребно’; *zbyt* често конкурира со предлогот *za*, сп. *Ten bochenek jest zbyt / za duży, żeby go nosić w plecaku*. ‘Овој сомун е преголем за да се носи во ранец’ или *Ten most jest zbyt / za niski; nie przepłyniemy pod nim*. ‘Овој мост е премногу низок; нема да можеме да препловиме под него’, и сл. Како што се гледа од нашите преводи, македонскиот јазик тој тип градациски оцени ги маркира најчесто со *ѓре* (мно̄у)...

Современата дистрибуција и семантичките функции на префиксот мак. *ѓре-* (мак.) и *prze-* (пол.) варираат зависно од контекстот и/или од конситуацијата, така на пр. *ѓреубав / przepiękny*, кои, судејќи по документацијата се стари формации, изразуваат суперлативна висока оценка, додека гореприведениот пример со *ѓренизок* носи негативна оценка.

Особен тип градациски оцени, и тие семантички зависни од намената и/или способностите на оценуваниот објект, како фокус ги имаат прилошките предикати како македонските *gocīa*, *доволно* и полските *dosyć*, *dowolno*. Тие функционираат во структурен модел *gocīa... za ga...*, *dosyć / dostatecznie / dowolnie... żeby...*, и сл. како во примерите: *Ana веќе gocīa научи, за ga ja фрлме во глабока voga*, или *Garaż jest dowolnie duży, żeby zmieścić tam jeszcze dwa, trzy auta*. ‘Гаражата е доволно голема за да се сместат таму уште два-три автомобиля’, и сл.

И во двата овде анализирани јазика постои карактеристична серија градациски деривати со негативна оценка со почетна секвенца мак. *nego-* / пол. *niedo...* како на пример, мак. *negodelkan*, *негодвакан*, *неголичен*, *негораснаїї*, *negocīоен...*, пол. *niedouczony*, *niedolężny*, *niedokładny...* Македонската серија е значително побогата од полската, но и двете – како што се чини – имаат стари, ранословенски корени.

Сумирајќи ги нашите забелешки може да се констатира дека категоријата ‘градација’ покрај наследената „класична“ триелементна парадигма и во двата анализирани јазика развила нови семантички варијанти на градациските оцени и нови површински показатели за нив, Понатаму, привлекува внимание семантичката врска меѓу градациската вредност/карактерот на оцената и планираната намена на градираниот објект; со други зборови, се стекнува впечаток дека ги градираме објектите пред сè, со оглед на тоа како сакаме да ги користиме. Конечно, што се однесува на проблемот за опсегот на граматикализацијата, поставен во насловот, се чини, дека тој е нешто поголем во македонскиот јазик, што може да биде поврзано со неговото, главно, орално пренесување од генерација во генерација и потребата за максимална експлицитност на донесуваните оцени.

Библиографија

Grochowski, M. (2018). Asymetria semantycznych i gramatycznych ograniczeń stopniowania przymiotników w języku polskim", 83–92. In *Z polskich studiów slawistycznych*. Poznań: UAM.

Wierzbicka, A. (1972). *Semantic Primitives*, *Linguistische Forschungen* 22. Frankfurt am Main: Athenäum.

Илиевски, П. Хр. (1988). *Балканолошки лингвистички сџудии*. Скопје: ИМЈ.